

**PRELIMINARII LA UN REPERTORIU AL TIPOGRAFILOR ROMÂNI
1508-1830**

**OUTLINE FOR A REPERTORY OF ROMANIAN PRINTERS
(1508 - 1830)**

SUMMARY

The history of Slavo-Romanian and Romanian printing still has a lot of blank pages. A repertory of printers and engravers, who signed themselves on the title pages, on prefaces, on epilogues or just on the pages of old books could fill one of those blank pages. The theme suggested for research has as a main purpose not only the completion of the printers' names, or of the engravers, but also the accomplishment of biographical portraits within possibilities from the mosaic available not only in the *Old Romanian Bibliography*, I-IV, Daniela Poenaru in *Contributions to BRV*, but also in the various periodicals or monographies from that time.

În istoria culturii românești există o constantă preocupare în cercetarea cărții românești vechi tipărite pentru răstimpul propus de Timotei Cipariu și stabilit de Academia Română, 1508-1830. În secolele XIX-XX au apărut cataloage de cărți vechi și studii de specialitate în diferite periodice, în care baza cercetării se punea pe identificarea și evidența cărților. Treptat au început să apară și publicații, în care cartea românească veche a fost studiată în contextul reconstituirii unor biblioteci sau din punct de vedere al locului, pe care cartea-l ocupa în societatea românească timp de secole.

Strâns legat de apariția cărților în limba slavonă și română de pe teritoriul românesc este capitolul, care și în cultura europeană este urmărit cu mult interes de specialiști, istoriei tipografiilor și implicit prezența tipografilor în orașele europene, începând cu perioada incunabulară și mai târziu. Tipografia devine treptat o instituție medievală cu reguli precise, regulamente, formându-se chiar breasla meșterilor tipografi. Atenția acordată în Europa occidentală centrelor tipografice, implicit tipografilor se poate urmări ușor în diferite lucrări apărute de-a lungul timpului. În acest context pot fi enumerate lucrări de mare anvergură, cum este opera lui Ludwig Hain, *Repertorium Bibliographicum ad annum 1500*, Stutgart, 1828, lucrare completată de alți autori, Konrad Haebler sau M. Maittaire, *Annales typographici ab artis inventae origine ad annum M.DCLXIV*, Hagae-Comitum-Amstelodami-Londini, 1719-1741, *Typenrepertorium der Wiegendrucke*, Halle, 1924. Mai aproape de anii noștri a apărut dicționarul lui Anne Rouzet, *Dictionnaire des imprimeurs, libraires et éditeurs des XVe et XVIe siècles dans les limites géographiques de la Belgique actuelle*, Nieuwkoop. B. de Graaf, 1975, a cărui mod de abordare ne-a dat imboldul pentru prezenta contribuție.

De ce să nu încercăm și noi în cultura românească, să urmăm un astfel de exemplu, cu atât mai mult cu cât ne lipsește o abordare instituțională a culturii românești medievale și moderne, în măsura în care acordăm tipografiilor atributul de instituție. Acest demers pledează pentru un alt statut al tipografului, care trebuie eliberat din quasi-anonimatul, în care se află de secole. Un repertoriu al tipografilor ar putea completa într-un mod util istoria culturii medievale și moderne românești și din perspectiva unor capitole speciale ale bibliologiei.

Acordându-se o mare atenție istoriei cărții slavo-române și celei românești, istoria tipografiilor ca instituții aflate într-un proces de continuă evoluție și modernizare a rămas în umbră, lipsind în totalitate o lucrare pe această temă. Esențială rămâne, totuși, lucrarea lui Vasilie Popp, *Disertația despre tipografiile românești în Transilvania și învecinatele țări de la începutul lor până la vremile noastre*, Sibiu, 1838¹, autorul primei bibliografii la români cunoscând foarte bine spațiul cultural european (dovada fiind studiile de la Viena sau lucrările citate la subsolul *Disertației*, dintre care nu lipsește opera similară a lui Ioannes Németh²). Conceptul lui Vasilie Popp ca și a lui Ioannes Németh reprezintă, de fapt, abordarea pe care noi am dori să o aprofundăm în prezenta contribuție dar și în cercetările viitoare. După Vasilie Popp o nouă încercare îi aparține lui Dimitrie Iarcu prin *Anale bibliografice române*, București, 1865. Nu am dori să nu luăm în seamă *Bibliografia Românească Veche* a lui Ion Bianu, Nerva Hodoș și Dan Simonescu, volumele I-IV³, lucrarea lui Mircea Tomescu,

¹ Ediție critică sub același titlu relizată de Eva și Iacob Mârza, Cluj, Ed. Dacia, 1995.

² *Memoria typographiarum Incltyi Regni Hungariae et Magni Principatus Transilvaniae [...]*, Pestini, 1818.

³ București, 1903-1944.

*Istoria cărții românești de la începuturi până la 1918*⁴, pe Dan Simonescu, Gheorghe Buluță, *Pagini din istoria cărții românești*⁵. Însă, în proiectul nostru ne-am propus ca în centrul atenției să se afle tipograful – factor determinant în activitatea oficinei - și nu produsul activității sale, care nici acela nu va fi eludat.

Astfel, chiar dacă activitatea tipografică din Germania, Italia, Belgia sau din alte țări europene, care cu multe secole înainte au cultivat cercetarea imprimeriilor și au urmărit biografia tipografilor, nu poate fi echivalată cu cea similară din România. Motivele sunt suficiente (în primul rând, lipsa materialelor de arhivă), dar un repertoriu al tipografilor, care au activat pe teritoriul României timp de aproape patru secole, poate oferi un nou punct de vedere, mai puțin tradițional, asupra acestei problematice de istorie a culturii.

Vasilie Popp a pornit în bibliografia sa de la scurte prezentări ale acelor centre tipografice pe care el le-a cunoscut. Noi ne propunem să realizăm un repertoriu al tipografilor din spațiul românesc, completat cu medalioane biografice al fiecărui tipograf (în măsura existenței informațiilor, în prima fază a celor publicate), cu referințe aferente. Trebuie să subliniem un lucru bine știut de specialiști, că informații despre tipografi, relativ sărace, se află răsfirate în istoria literaturii, istoria bisericii, în studiile filologice, în cataloage de carte românească veche apărute mai ales după publicarea Legii 63/1974. Reglementarea amintită a adus un nou val de lucrări, realizate de un grup de specialiști instruiți, aceste lucrări fiind folositoare și pentru cercetarea de față.

În acest prim capitol ne propunem să ne ocupăm de tipografia secolului al XVI-lea, continuând mai târziu, în ordine cronologică până la anul 1830. În secolul al XVI-lea tiparul slavo-român și românesc s-a dezvoltat în cinci etape diferite, fiecare dintre ele având un protagonist de seamă. Geografic, tipografiile au funcționat în centre diferite în Țara Românească și în Transilvania. Cronologic vorbim despre Macarie, Dimitrie Liubavici, Lavrentie din Țara Românească, Filip Moldoveanu și diaconul Coresi împreună cu ucenicii săi în Transilvania⁶.

MACARIE (1507-1512). Călugăr și preot; tipograf; gravor; Țara Românească; Veneția; Muntenegru, Cetinje. Limba de tipărire a cărților – slavonă. Cercetătorii români și străini discută legătură între Macarie din Muntenegru și Macarie din Țara Românească. Dacă este una și aceeași persoană, atunci o formă scurtă a medalionului său biografic va putea arăta astfel.

Călugăr de proveniență sârbă. Învață meșteșugul tipografic la Veneția în tipografia lui Andreas Toressani. Tipografia cu setul de litere chirilice este cumpărată de voievodul Gheorghe Cernoievici; împreună cu aceasta ajunge în Muntenegru la Cetinje și tipograful, duhovnicul Macarie care tipărește acolo între anii 1493-1496 două părți ale *Octoihului*, *Psaltirea*, *Molitvenicul* și un *Evangheliar*. După cucerirea Muntenegrului de turci, este posibil ca Macarie să fi fugit în Țara Românească și sub patronajul domnilor Radu cel Mare și Mihnea cel Rău să realizeze tipărirea *Liturghierului* în limba slavonă de redacție mediobulgară. Urmează *Octoihul* tipărit sub domnia lui Vlad cel Tânăr și *Evanghelia* la comanda lui Neagoe Basarab. Ieromonahul Macarie, cum semnează epilogurile celor trei cărți imprimate în Țara Românească, nu mai este cunoscut după anul 1512. Setul de litere folosit în Muntenegru este altul decât cel folosit pe teritoriul românesc, ceea ce nu exclude identitatea lui Macarie, care putea fi un tipograf ambulant. Tipăriturile sale slavo-române poartă stema Țării Românești și unele elemente specifice decorării manuscriselor autohtone. Comune pentru tipăriturile muntene sunt: postfața *Octoihului* din 1494 și epilogul din *Octoihul*, 1510 și *Evangheliarul*, 1512 ca și amintirea în *Liturghier*, 1508 a unor sfinți naționali sârbi (Sava și Simion), care ar putea demonstra că a existat un singur tipograf Macarie, duhovnic sau ieromonah.

Liturghier (terminat la 10 noiembrie), 1508⁷; *Octoih*, 1510⁸; *Evangheliie*, 1512⁹.

Referințe:

⁴ București, 1968.

⁵ București, 1981.

⁶ Lucrări generale în care se discută secolul al XVI-lea într-un context mai larg: Nicolae Stoicescu, *Unitatea românilor în evul mediu*, București, 1983; P.P.Panaitescu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, 1965; Mircea Păcurariu, *Legăturile bisericii ortodoxe din Transilvania cu Țara Românească și Moldova în secolele XVI-XVIII*, Sibiu, 1968.

⁷ BRV, I, 1

⁸ BRV, I, 2.

⁹ BRV, I, 3.

Bianu, Ion, *Din cărțile vechi*, în *Prinos lui D. A. Sturdza*, București, 1909, p. 175-177.
 BRV, I, nr. 1-3; Cartoian, Nicolae, *Istoria literaturii române vechi*, I, București, 1996, p. 93;
 Călinescu, George, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, 1982, p. 7;
 Demény Lajos, Demény A. Lidia, *Carte, tipar și societate la români în secolul al XVI-lea*, București,
 1986, p. 34-55; *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, 1979, p. 526-527;
 Dușu, Angela și Alexandru, *Începuturile tiparului în Țara Românească – indice bibliografic*, în
Liturghierul lui Macarie, București, 1961, p. LXIX-LXXV; Grancea, Mihaela, Borș, Silviu, *Din
 civilizația cărții*, Sibiu, 2002, p. 173-174; Hodoș, Nerva, *Începuturile tipografiei în Țara Românească*,
 în *Convorbiri literare*, XXXVI, 1902, p. 11; Iorga, Nicolae, *Istoria literaturii române*, I, ed. a II-a,
 București, 1925, p. 138; *Istoria literaturii române. I. Folclorul. Literatura română în perioada feudală
 (1400-1780)*, București, 1964, p. 250-254; *Liturghierul lui Macarie*, ed. îngrijită și introducere de P.P.
 Panaitescu, București, 1961; Matei, Horia C., *Cartea un călător milenar*, [București, 1964], p. 229-
 237; Mioc, Damaschin, *Date noi cu privire la Macarie tipograful*, în *Studii. Revista de istorie*, XVI,
 1963, nr. 2, p. 429-440; Molin, Virgil, *Observații și opinii noi în legătură cu tipăriturile
 ieromonahului Macarie (1508-1512)*, în *Mitropolia Moldovei[MM]*, XLIII, 1967, nr. 5-6; Molin,
 Virgil, Simonescu, Dan, *Tipăriturile ieromonahului Macarie pentru Țara Românească*, în *Biserica
 Ortodoxă Română [BOR]*, LXXVI, 1958, nr. 10-11, p.1005-1034; Molin, Virgil, *Tradiția artistică a
 Moldovei în tipăriturile ieromonahului Macarie*, în *MM*, XXXV, 1959, nr. 5-6; Nedelcea, Teodor,
Civilizația cărții, Craiova, 1996, p. 46; Odobescu, Alexandru, *Despre unele manuscripte și cărți
 tipărite aflate la mănăstirea Bistrița. Prima tipografie din Țara Românească*, în *Revista Română*, I,
 1861, p. 807-830; Panaitescu, P.P., *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, 1965,
 p. 72; Panaitescu, P.P., *Octoiul lui Macarie (1510) și originile tipografiei în Țara Românească*, în
BOR, LVII, 1939, nr. 9-10. p. 1-28; Păcurariu, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, I,
 București, 1991, p. 533-540; Pușcariu, Sextil, *Istoria literaturii române. Epoca veche*, Sibiu, 1930, p.
 103; Ruffini, Mario, *Il primo libro romeno: Il „Liturghier” di Macarie del 1508*, Torino, 1963;
 Simeștea, Tit, *Epilogul din Octoiul slavon (m. Dealu, 1510) și identitatea de tipograf a lui Macarie
 din Țara Românească (1508-1512) cu Macarie din Muntenegru (1493-1496)*, în *Mitropolia Olteniei*,
 XXII, 1970, nr. 7-8; Simonescu, Dan, Buluță, Gheorghe, *Pagini din istoria cărții românești*,
 București, 1981, p. 27-29; Theodorescu, Barbu, *Prima tipografie a Țării Românești, (Macarie 1508-
 1512)*, în *BOR*, LXXVI, 1958, nr. 10-11, p. 989-1002; Tomescu, Mircea, *Istoria cărții românești de la
 începuturi până la 1918*, București, 1968, p. 26-34.

MOISI (1545). Călugăr și tipograf. Târgoviște. (1536, 1538 tipograf la Bojidar Vukovici în
 Veneția; Gracianița; la Gracianița și la Târgoviște a colaborat și cu Dimitrie Liubavici). Folosește
 matrițele lui Dimitrie Liubavici. Limba de tipărire – limba slavonă.

Molitvenic, 1545¹⁰.

Referințe:

Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900, București, 1979, p. 514-515; *Istoria
 literaturii române. I. Folclorul. Literatura română în perioada feudală (1400-1780)*, București, 1964,
 p. 254; Matei, Horia C., *Cartea un călător milenar*, [București, 1964], p. 238; Păcurariu, Mircea,
Istoria Bisericii Ortodoxe Române, I, București, 1991, p. 541; Tomescu, Mircea, *Istoria cărții
 românești de la începuturi până la 1918*, București, 1968, p. 35.

DIMITRIE LIUBAVICI (1544-1547). Tipograf sârb, la Gracianița în Serbia și în Țara
 Românească la Târgoviște. În Țara Românească obține titlul de logofăt. Deține o tipografie
 particulară. Limba de tipărire a cărților – slavonă de redacție medio-bulgară.

Fiul tipografului sârb Fjodor Ljubavič (a tipărit un *Liturghier*, un *Molitvenic* și o *Psaltire* la
 Goražde în Herțegovina între anii 1519-1523) și nepotul lui Božidar Vukovič voievod și tipograf sârb,
 proprietarul unei tipografii la Veneția. Dimitrie Liubavici tipărește la Gracianița un *Octoih* la 1539.
 Prezent la Târgoviște în anul 1544, aduce atât matrițe pentru turnarea literelor (probabil cele provenite
 din tipografia tatălui său de la Goražde) cât și pe tipograful Moise. Lucrează cu ucenicii Oprea și
 Petru. Se presupune că și Coresi și-ar fi făcut ucenicia în atelierul lui Liubavici. Tipărește atât la

¹⁰ BRV, I, 5.

comanda domnului muntean Mircea Ciobanu cât și la cererea domnului Moldovei Iliș Rareș, schimbând doar numele domnitorilor în epilogul cărții.

Molitvenic, 1545 (colaborare cu Moisi tipograful sârb); *Apostol*, 1547¹¹; *Minei* și *Tetraevanghel*, 1546-1551 (M. Păcurariu, p. 541).

Referințe:

Bembea, N. I., Bembea N. N., *Apostolul tipărit în 1547 de Dimitrie Liubavici*, în *BOR*, 1960, nr. 5-6, p. 510-536; Cartoian, Nicolae, *Istoria literaturii române vechi*, I, București, 1996, p. 122; Demény Lajos, Demény A. Lidia, *Carte, tipar și societate la români în secolul al XVI-lea*, București, 1986, p. 47-55, 94-105; *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, 1979, p. 514-515; Gheție, Ion, *Începuturile scrisului în limba română*, București, 1974, p. 133; *Istoria literaturii române. I. Folclorul. Literatura română în perioada feudală (1400-1780)*, București, 1964, p. 254-258; Matei, Horia C., *Cartea un călător milenar*, [București, 1964], p. 236-239; Păcurariu, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, I, București, 1991, p. 540-544; Simonescu, Dan, Buluță, Gheorghe, *Pagini din istoria cărții românești*, București, 1981, p. 29-30;

Simonescu, Dan, *Un Octoih al lui Bojidar Vucovici la noi și legăturile acestuia cu tipografia românească*, în *Revista Istorică Română*, III, fasc. II-III, 1933, p. 227-233; Tomescu, Mircea, *Istoria cărții românești de la începuturi până la 1918*, București, 1968, p. 33-36.

OPREA și PETRU (1547) tipografi; ucenicii lui Dimitrie Liubavici; primii tipografi – ucenici în Țările Române. Oprea tipărește la 1557, cu fostul său ucenic Coresi, la Brașov un

*Octoih*¹²; *Apostol*, 1547 (colaborare cu Dimitrie Liubavici).

Referințe:

Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900, București, 1979, p. 514-515; *Istoria literaturii române. I. Folclorul. Literatura română în perioada feudală (1400-1780)*, București, 1964, p. 256; Matei, Horia C., *Cartea un călător milenar*, [București, 1964], p. 236-239; Tomescu, Mircea, *Istoria cărții românești de la începuturi până la 1918*, București, 1968, p. 35; Păcurariu, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, I, București, 1991, p. 542.

FILIP MOLDOVEANU. Philippus Pictor. Philippus Maler (1521-1554?). Primul tipograf român din Transilvania, gravor, scrib, translator, diplomat la Sibiu. Tipograful primei cărți în limba română.

Provine din Moldova. Prezent în protocoalele Sibiului timp de trei decenii, ca angajat al magistratului sibian. (Între anii 1521-1554 apare numele său de 52 ori în protocoalele orașului Sibiu, în contextul realizării unor plăți pentru muncile prestate pentru scriere și traducere în limba română.) Cunoscător al limbilor germană și latină. Trimis în misiuni diplomatice în Țara Românească. La 16 iulie 1544 se menționează în protocoalele magistratului tipărirea *Catehismului Românesc* de Magister Philippus Pictor. În *Tetraevanghelul slavonesc* din 1546 a copiat unele pasaje din *Evangheliarul* lui Macarie din 1512, dovada circulației cărților macariene și în Transilvania. Tipograful a imprimat pe f. 288 v. stema Moldovei într-un frontispiciu, dar de patru ori apare și stema Sibiului. Filip Moldoveanu este și autorul xilogravurilor din *Tetraevanghelul slavonesc*, 1546, devenind primul gravor român, care realizează ilustrații de carte cu figuri umane și le semnează prin monogramă.

Catehism, 1544¹³, *Tetraevanghelul slavon*, 1546¹⁴, *Evangheliar slavo-român*, 1551-1553¹⁵.

Referințe:

Ediție critică: *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu 1551-1553*, ed. Emil Petrovici, Ludovic Demény, București, 1971.

Andreescu, Ana, *Arta cărții (Cartea românească în secolele XVI-XVII)*, București, 1997, p. 21; Demény L., Simonescu, Dan, *Un capitol important din vechea cultură românească (Tetraevanghelul, Sibiu, 1546)*, în *Supliment la Studii și cercetări de documentare și bibliologie*, 1965, nr. 1, 18 p.; Demény Lajos, Demény A. Lidia, *Carte, tipar și societate la români în secolul al XVI-lea*,

¹¹ BRV, I, IV, 7-8.

¹² BRV, IV, p. 3-6, nr. 3.

¹³ BRV, I, nr. 5.

¹⁴ BRV, IV, p. 2-3, nr. 2.

¹⁵ BRV, I, nr. 25 indicat greșit drept tipărirea lui Coresi de la 1580.

București, 1986, p. 56-68, 69-82, 273-283; Demény, Ludovic, *Stema Moldovei în prima tipăritură românească din Transilvania*, în *Revista muzeelor*, 1966, nr. 4, p. 346-348; *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, 1979, p. 354-355; Gheție, I., *Considerații filologice și lingvistice asupra Evangheliarului din Petersburg*, în *Studii și cercetări de lingvistică*, 17, 1966, nr.1, p. 47-79; Gheție, I., *Începuturile scrisului în limba română. Contribuții filologice și lingvistice*, București, 1974, p.139-171; Hervay Ferenc, *L'imprimerie du maître Philippe de Nagyszeben et les premiers livres en langue roumaine*, în *Magyar Könyvszemle*, 1965, nr. 2, p. 119-127; Huttmann, Arnold, Binder, Pavel, *Contribuții la biografia lui Filip Moldoveanu, primul tipograf român. Evoluția vieții culturale românești la Sibiu în epoca umanistă*, în *Limbă și literatură*, 16, 1968, p. 145-174; Jakó Sigismund, *Tipografia de la Sibiu și locul ei în istoria tiparului românesc din secolul al XVI-lea*, în *A. I. I.*, Cluj. VII, 1964, p. 97-115; Idem, *Die Hermannstädter Druckerei im 16. Jahrhundert und ihre Bedeutung für die rumänische Kulturgeschichte*, în *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, 1966, nr. 1, p. 31-58; Idem, *Editarea cărților românești la Sibiu în secolul al XVI-lea. Noi rezultate în domeniul cercetărilor cu privire la prima carte tipărită în limba română*, în *Anuarul Institutului de Istorie Cluj (A.I.I.)*, VIII, 1965, p. 115-126; Jakó, Sigismund, *Pe urmele catehismului românesc din anul 1544*, în *Revista bibliotecilor*, XXIII, 1970, nr. 11-12, p. 717-719; Mârza, Eva, *Un fragment din Evangheliarul slavo-român de la Sibiu (1551-1553)*, în *Limba română*, XXVII, 1978, nr. 2; Molin, Virgil, *Interpretări noi în legătură cu Catehismul de la Sibiu*, în *Mitropolia Ardealului*, V, 1960, nr. 1-2, p. 36-54; Păcurariu, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, I, București, 1991, p. 545-549; Simonescu, Dan, Buluță, Gheorghe, *Pagini din istoria cărții românești*, București, 1981, p. 29-30; Sulică, Nicolae, *Catehisme românești din 1544 (Sibiu) și 1559 (Brașov). Precizări cu privire la izvoarele lor*, în *Anuarul Liceului de băieți „Al. Papiu Ilarian” din Tîrgu Mureș pe anii 1932-1935*, Tîrgu Mureș, 1936, p. 47-101; Tomescu, Mircea, *Istoria cărții românești de la începuturi până la 1918*, București, 1968, p. 45-46.

CORESİ (1556-1583). Diacon, tipograf la Târgoviște și Brașov. Originar din Târgoviște.

Învăță arta tiparului la Dimitrie Liubavici, provenind probabil de la Târgoviște. Coresi folosește între anii 1556-1557 pentru imprimarea *Octoihului mic* la Brașov litera de rând a tipografiei lui Dimitrie Liubavici, pe care o va abandona. După tipărirea primei cărți este chemat de domnitor la Târgoviște, unde va tipări un Triod-Penticostar, 1557-1558 în colaborare cu 10 ucenici, cartea având o bogată ilustrație realizată în metoda xilogravurii. Judele Brașovului, Johanes Benkner, va contribui la întoarcerea lui la Brașov. Oamenii de afaceri din Brașov, Johanes Benkner și Lucas Hirscher au influențat evoluția tipografiei lui Coresi, care trebuie pusă în legătură cu funcționarea morii de hârtie din Brașov, care producea suficientă hârtie pentru tipar. Până la anul 1565, anul morții lui Johanes Benkner, Coresi tipărește la comanda sa cărți în limbile slavonă și română. La 1564 tipărește la comanda nobilului maghiar Forró Miklós, în limba română. După această perioadă activă urmează ani în care apar mai puține cărți în tipografia coresiană. După anul 1569 pare să tipărească după propria alegere; de acum este considerat tipograf editor. În epilogurile unor cărți sunt pomeniți domni și mitropoliții din Țara Românească, ceea ce trebuie explicat ca un sprijin moral, pe care Coresi îl găsește și la biserica reformată din Ardeal, reprezentând totodată și asigurarea unei piețe de desfacere a cărților. Coresi menționează numele câtorva colaboratori ai săi (o dată sunt cinci ucenici, altădată numărul lor ajunge la opt, numărul lor reprezentând creșterea productivității tipografiei); unii dintre ei au tipărit și independent și în alte orașe transilvane. Însuși Coresi a tipărit și în afara centrelor Târgoviște și Brașov, în Sebeș (1580 la comanda mitropolitului Bălgradului Ghenadie).

Octoih slavon, 1556-1557¹⁶; *Triod-Penticostar*, (Târgoviște), 1557-1558¹⁷; *Întrebare creștinească*, 1559 (colaborare cu Tudor diacul)¹⁸; *Tetraevangheliar românesc*, 1560-1561¹⁹; *Evangheliar slavonesc*, 1562²⁰; *Apostol*, 1563 (1565)²¹; *Tâlcul evangheliilor și Molitvenicul*

¹⁶ BRV, IV, p. 3, nr. 3.

¹⁷ BRV, IV, p. 167, nr. 9.

¹⁸ BRV, IV, p. 6, nr. 4.

¹⁹ BRV, I, nr.10; IV, nr. 10.

²⁰ BRV, I, nr. 11.

²¹ BRV, I, nr. 12; IV, nr. 12.

românesc, 1564²²; *Psaltire românească*, 1568²³; *Sbornic*, 1568-1569²⁴; *Liturghier slavonesc*, 1568-1570²⁵; *Psaltirea românească*, 1570²⁶; *Octoih slavonesc I*, 1574²⁷; *Octoih slavonesc II*, 1575²⁸; *Pravila sfinților oteți*, 1570-1580²⁹; *Psaltire slavo-română*, 1577³⁰; *Psaltire slavonească*, 1577³¹; *Triod slavonesc*, 1578³²; *Evangheliar slavonesc*, 1579 (colaborare cu Mănăilă)³³; *Sbornicul slavonesc*, (Sebeș) 1580³⁴; *Evanghelie cu învățătură*, 1580-1581³⁵; *Evangheliar slavonesc* (colaborare cu Mănăilă), 1583³⁶; *Liturghier*, 1588³⁷ (?); *Psaltire slavonească* (?)³⁸.

Referințe:

Ediții critice: *Întrebare creștinească, Brașov, 1559*, ed. I. Bianu, București, 1925; [*Tetraevangheliar românesc*], *Brașov, 1561*, ed. Gherasim Timuș Piteșteanul, București, 1889; *Ibidem*, ed. M. Gaster, București, 1929; *Lucrul sfinților apostoli, Brașov, [1565-1567]*, ed. I. Bianu, București, 1930; *Liturghierul românesc, Brașov, 1570*, ed. Spiridon Cîndea, în *Mitropolia Ardealului*, V, 1960, nr. 1-2; *Pravila sfinților oteți, Brașov, [1570-1580]*, ed. I. Bianu, București, 1925; [*Psaltirea slavo-română*], 1577, ed. B. P., București, 1881; *Cartea ce se cheamă evanghelie cu învățătură de în tuspatriu evangheliștii aleasă [...]*, *Brașov, 1581*, ed. Sextil Pușcariu și Alexie Procopovici, București, 1914; Binder, Pavel, Huttman, Arnold, *Între istorie și filologie. Mediul cultural românesc al Brașovului în epoca coresiană*, în *LR*, 1971, nr. 1, p. 3-20; Binder, Pavel, Huttman, Arnold, *Mediul cultural românesc al Brașovului în epoca coresiană*, în *LR*, XX, 1971, nr. 1; Blücher, Gebhard, *Din istoria hîrtiei și a tiparului chirilic din Brașov în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, în *Cumidava*, III, 1969, p.159-175; Cîndea, Spiridon, *Diaconul Coresi – simplu tipograf sau traducător al cărților românești tipărite de el?* în *MA*, VII, 1962, nr. 3-6, p. 325-344; Demény L., *A dus oare Coresi tiparnița de la Tîrgoviște la Brașov?*, în *Limbă și literatură*, XIX, 1968, p. 77-90; Demény Lajos, Demény A. Lidia, *Carte, tipar și societate la români în secolul al XVI-lea*, București, 1986, p. 83-93; 94-105; 135-148; *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, București, 1979, p. 217-219; Gheție, Ion, *Coresi – traducător și tipograf*, în *LR*, XXVIII, 1979, nr. 4, p. 325-332; Gheție, Ion, *Rolul textelor coresiene în procesul de unificare a limbii române literare*, în *Studii de limbă literară și filologie*, III, 1974, p.133 – 135; Huttman, Arnold, *Considerații privind venirea diaconului Coresi la Brașov*, în *Cumidava*, 1968, p. 103-108; Huttman, Arnold, *Date vechi și noi privind activitatea tipografică a diaconului Coresi*, în *Studii și cercetări de bibliologie*, XII, 1972; Mangra, V., *Cercetări literare istorice. I. Psaltirea diaconului Coresi tipărită la 1570 în Brașov*, București, 1896; Mazilu, R. D., *Diaconul Coresi. Contribuții*, Ploiești, 1933, 63 p.; Molin, Virgil, *Coresi editor și tipograf*, în *BOR*, LXXVII, 1959, nr. 3-4, p. 307-321; Molin, Virgil, *Date noi cu privire la activitatea diaconului Coresi ca editor*, în *BOR*, LXXXI, 1963, nr. 7-8, p. 781-791; Nițu, Octavian, *Relația dintre „tipografia diaconului Coresi” din Șcheii Brașovului și „tipografia honteriană” din cetate*, în *BOR*, nr. 3-4, p. 426-446; Nițu, Octavian, *Relații dintre „tipografia diaconului Coresi” din Șcheii Brașovului și „tipografia honteriană” din cetate*, în *BOR*, XCIII, 1975, nr. 3-4, p. 426-446; Pall, Francisc, *Cu privire la activitatea de tipograf a lui Coresi (o știre din 1570)*, în *Studii și cercetări de bibliologie*, III, 1960, p. 261-272; Păcurariu, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, I, București, 1991, p. 549-563; Predescu, Lucian, *Diaconul Coresi*, București, 1933, 104 p.; Rădulescu, Maria,

²² BRV, I, nr. 13; IV, nr. 13.

²³ BRV, I, nr. 14.

²⁴ BRV, I, nr. 15; IV, nr. 15.

²⁵ BRV, IV, p. 11, nr. 8;

²⁶ BRV, I, nr. 16; IV, nr. 16.

²⁷ BRV, I, nr. 17; IV, nr. 17.

²⁸ BRV, I, nr. 18.

²⁹ BRV, IV, p.12, nr. 10.

³⁰ BRV, I, nr. 19.

³¹ BRV, I, nr. 20.

³² BRV, I, nr. 21; IV, nr. 21.

³³ BRV, I, nr. 23; IV, nr. 23.

³⁴ BRV, I, nr. 28; IV, nr. 28.

³⁵ BRV, I, nr. 29; IV, nr. 29. Cartea este o colaborare între Coresi, tipograf și traducător, cu preoții bisericii din Șcheii Brașovului, implicat fiind și mitropolitul Ghenadie al Bălgradului ca și judele Brașovului, Lucas Hirscher.

³⁶ BRV, I, nr. 31.

³⁷ BRV, I, nr. 33.

³⁸ BRV, I, nr. 34.

Originalul slav al „Evangeliei cu învățătură” a diaconului Coresi, București, 1959; Sulică, N., *Minunata cetate a Brașovului. Cărturarii brașoveni din sec. XVI ca ctitori ai limbii noastre literare*, Brașov, 1943; Simonescu, Dan, Buluță, Gheorghe, *Pagini din istoria cărții românești*, București, 1981, p. 31-33; Teodorescu, Barbu, *Personalitatea diaconului Coresi și rolul lui în cultura românească*, în *BOR*, LXXVII, 1959, nr. 3-4, p. 287-306; Tomescu, Mircea, *Cartea românească în perioada coresiană*, în *Studia Bibliologica*, III, 1969, p. 333-357; Idem, *Istoria cărții românești de la începuturi până la 1918*, București, 1968, p. 46-54.

ȘERBAN CORESI (1582-1588). Fiul diaconului Coresi. Tipograf. Orăștie, Brașov. Tipograf independent ori colaborează cu mai mulți meșteri.

Palia, Orăștie, 1582 (colaborare cu Marien diacul)³⁹; *Liturghier*, Brașov, 1588⁴⁰.

Ediție critică: *Les premières traductions roumaines de l’Ancien Testament. Palia d’Orăștie (1581-1582)*. I. [...] par Mario Roques, Paris, 1925; *Palia de la Orăștie, 1581-1582*. Text-Faximile-Indice. Ed. Viorica Pamfil, București, 1968.

Referințe:

Mareș, Alexandru, *Despre un presupus Liturghier slavon coresian și despre datarea unei cărți tipărite de Șerban Coresi*, în *LR*, XVII, 1968, nr. 5, p. 455-462; Păcurariu, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, I, București, 1991, p. 557-560; Simonescu, Dan, Buluță, Gheorghe, *Pagini din istoria cărții românești*, București, 1981, p. 32; Tomescu, Mircea, *Istoria cărții românești de la începuturi până la 1918*, București, 1968, p. 52.

MĂNĂILĂ (1583-1588). Tipograf, ucenic, colaboratorul diaconului Coresi la Brașov.

Evangeliiar, Brașov, 1579⁴¹; *Evangeliiar*, Brașov, 1583 (în colaborare cu Coresi)⁴².

Referințe:

Păcurariu, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, I, București, 1991, p. 557; Simonescu, Dan, Buluță, Gheorghe, *Pagini din istoria cărții românești*, București, 1981, p. 32; Tomescu, Mircea, *Istoria cărții românești de la începuturi până la 1918*, București, 1968, p. 52.

LORINȚ DIACUL (1577-1580). Tipograf, ucenic și colaborator al diaconului Coresi. Brașov, Alba Iulia, Sibiu.

Octoih slavonesc, Brașov, 1567 (în colaborare cu patru ucenici)⁴³; *Octoih mic slavonesc*, Alba Iulia, 1578⁴⁴, *Tetraevangeliiar slavonesc*, Alba Iulia, 1579⁴⁵; *Evangeliiar*, Brașov, 1580 (?)⁴⁶, *Psaltirea slavonă*, Alba Iulia, 1577-1580⁴⁷, *Octoih mic*, [Alba Iulia, 1580]⁴⁸.

Referințe:

Binder, Pavel, *Contribuții la geneza Paliei de la Orăștie, operă de colaborare a cărturarilor din Țara Românească, Transilvania și Banat*, în *Studia bibliologica*, III, 1969, p. 425; Huttmann, Arnold, Binder, Pavel, *Contribuții la cunoașterea vieții și activității diaconului Lorinț*, în *Studii de limbă literară și filologie*, II, 1972, p. 247-257; Iorga, Nicolae, *Istoria Bisericii Românești și a vieții religioase a românilor*, I, București, 1928, p. 185 (cf. ed. Gramar, 1995); Nicolae, *Octoihul diaconului Lorinț*, în *Analele Academiei Române Memoriile Secției de Istorie*, III, t. XI, 1931, p. 201-204; Mareș, Alexandru, *În legătură cu activitatea tipografică a diaconului Lorinț*, în *LR*, XIX, 1970, nr. 2, p. 129-137; Mârza, Eva, *Din istoria tiparului românesc. Tipografia de la Alba Iulia 1577-1702*, Sibiu, 1998,

³⁹ BRV, I, IV, nr. 30.

⁴⁰ BRV, I, nr. 32.

⁴¹ BRV, I, nr. 23.

⁴² BRV, I, nr. 31.

⁴³ BRV, IV, p. 9, nr. 6.

⁴⁴ BRV, I, nr. 22.

⁴⁵ BRV, I, nr. 24.

⁴⁶ BRV, IV, p. 172, nr. 25.

⁴⁷ BRV, IV, p. 15, nr. 12.

⁴⁸ BRV, IV, nr. 27.

p.16-25; Nițu, Octavian, *Diaconul Lorinț și tipografiile transilvănene*, în *BOR*, XCVI, 1978, nr. 3-4, p. 310-333; Păcurariu, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, I, București, 1991, p. 557.

CĂLIN DIACUL (1564-1565). Tipograf. Colaborează cu alți patru ucenici. Brașov. Comanditarul cărții a fost judele Brașovului Johanes Benkner.

Evangheliar slavon, Brașov, (1564-) 1565⁴⁹.

Referințe:

Păcurariu, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, I, București, 1991, p. 557.

LAVRENTIE (1573-1582). Ieromonah, tipograf și gravor la București, mănăstirea Plumbuita. Limba de tipărire – slavonă de redacție medio-bulgară. Trimis de domnul Țării Românești, Alexandru al II-lea Mircea și mitropolitul Eftimie la Brașov să aducă o tipografie sau o presă tipografică de la sași. Ieromonahul Lavrentie se semnează în frontispiciul *Tetraevanghelului* menționat de Dan Simonescu în *BRV* cu anul 1570 și localizat în Brașov. *Tetraevanghelul slavonesc* datat cu anul 1582 este descris și pe larg analizat de Ludovic Demény și Lidia Demény în lucrarea citată mai jos și nu este cunoscut autorilor *BRV-ului*. Tot acolo se mai amintește tipărirea unei *Psaltiri*.

Evanghelie slavonească, [Brașov, 1570]⁵⁰; ***Tetraevanghel slavonesc***, 1582.

Referințe:

Atanasov, Petar, *Tipografia din București a ieromonahului Lavrentie*, în *Revista bibliotecilor*, XXV, 1972, nr. 3, p. 171-175; Blücher, Gebhard, *Considerații filigranologice asupra Evangheliarului slavon al lui Lavrentie*, în *Revista bibliotecilor*, XXII, 1969, nr. 12, p. 741-742; Demény L., *Noi contribuții la activitatea tipografică a lui Lavrentie*, în *Revista bibliotecilor*, XXII, 1969, nr. 4, p. 219-227; Demény L., *Tiparnița bucureșteană în secolul al XVI-lea*, în *Studii. Revista de istorie*, XXV, 1972, nr. 2, p. 203-224; Demény Lajos, Demény A. Lidia, *Carte, tipar și societate la români în secolul al XVI-lea*, București, 1986, p. 106-127; Iorga, Nicolae, *Cea dintâi istorie universală tipărită în Transilvania*, în *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, III, tom IV, 1925, p. 389; Mareș, Alexandru, *Activitatea tipografică a ieromonahului Lavrentie în lumina unor noi informații*, în *Limba română*, XXI, 1972, nr. 4, p. 307-315; Mareș, Alexandru, *În legătură cu activitatea tipografică a diaconului Lorinț*, în *Limba română*, XIX, 1970, nr. 2, p. 136-137; Mareș, Alexandru, *Un capitol din istoria tiparului românesc din secolul al XVI-lea: Tipăriturile ieromonahului Lavrentie*, în *Studii și cercetări lingvistice*, XXI, 1970, nr. 6, p. 645-667; Nussbächer, Gernot, *Das älteste Bukarester Druckwerk*, în *Karpater Rundschau*, 1972; Păcurariu, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, I, București, 1991, p. 452, 536, 542-543.

IOVAN (1573-1582). Tipograf, ucenicul lui Lavrentie.

Tetraevanghel, Mănăstirea Plumbuita, 1582.

Referințe:

Demény Lajos, Demény A. Lidia, *Carte, tipar și societate la români în secolul al XVI-lea*, București, 1986, p. 106-127; Păcurariu, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, I, București, 1991, p. 452, 536, 542-543.

EVA MĂRZA

⁴⁹ *BRV*, IV, p. 7, nr. 5.

⁵⁰ *BRV*, IV, p. 13, nr. 11; Cf. și Daniela Poenaru, *Contribuții la Bibliografia Românească Veche*, Târgoviște, 1973, p. 165-169, unde corectează informația datorată lui Dan Simonescu în privința anului tipăririi, considerând exemplarul descris în *BRV* IV drept ediția din anul 1582, descrisă de Ludovic Demény.